

Mee het bad ingaan

In gesprek met Marianne Moyaert

Aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam wordt sinds vorig jaar het programma Emoena aangeboden, ten behoeve van leiderschap in een multireligieuze context. Dit programma is nadrukkelijk ook bedoeld voor geestelijk verzorgers. Om die reden spreken we met programmaleider Marianne Moyaert, hoogleraar comparatieve theologie en hermeneutiek van de interreligieuze dialoog, en gepassioneerd pleitbezorger van deze thematiek.

Eric Bras

Hoe was je weg hier naartoe?

‘Ik heb gestudeerd in Leuven, aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen. Daarna heb ik me vrij snel gespecialiseerd in alles wat te maken heeft met interreligieuze dialoog. Initieel hield ik mij bezig met joods-christelijke dialoog en post-shoah-theologie. In 2011 ben ik aan de faculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam gestart. Dat was (en is) voor mij een droombaan aan een unieke Europese faculteit. Het is wereldwijd een van de weinige multireli-

gieuze faculteiten; hier worden zowel christenen als moslims, boeddhisten en hindoes opgeleid tot geestelijk verzorger. Nederland is in dit opzicht ook uniek, omdat het een van de weinige landen is waar geestelijke verzorging niet alleen voor christenen wordt georganiseerd, maar ook voor andere denominaties.

Als docent heb je hier dus te maken met studenten die van allerlei achtergrond zijn. Door die interactie blijkt de praktijk anders of ingewikkelder te zijn dan je eerst had bedacht. Dat biedt ruimte aan voortdurende reflectie en ontwikkeling. Ik ben hier de coördinator van de opleiding Building Interreligious Relations, waar we mensen opleiden die in contexten van diversiteit moeilijke situaties kunnen ontmijnen of advies kunnen geven om concrete conflicten te transformeren naar mogelijkheden. Deze opleiding is een van de vijf masteropleidingen van de faculteit. Geestelijk verzorgers worden opgeleid in een van de andere masters: Spiritual Care.’

Is er voor deze master belangstelling vanuit andere sectoren dan de kerk, moskee of synagoge?

‘Het is een eenjarige master, waar groei in zit. De start was heel klein, met drie studenten; nu zijn dat er een kleine twintig. Het is een academische en daarmee ook kritische opleiding – kritisch richting maatschappij en religie. We kijken hermeneutisch naar

onze vooronderstellingen en op welke wijze die ons parten spelen, als we bruggen willen bouwen. Bijvoorbeeld wanneer we gedachten hebben over goede of slechte religie. Waar komen die gedachten vandaan? En wie bepaalt wat goed of slecht is?

Op zulke vragen komt een heel breed pallet aan studenten af: mensen uit het onderwijs die er in gesprekken met hun multireligieuze klas voor willen zorgen dat ze iedereen mee hebben, dus niet alleen de zogenoemde progressieve studenten, maar ook meer conservatieve. Verder volgen ook studenten die Spiritual Care doen onze vakken en daarnaast studenten die afkomstig zijn uit internationaal recht, politieke wetenschappen of filosofie. Het is een diverse groep, niet alleen qua leeftijd maar ook wat betreft herkomst.

Religie is klaarblijkelijk terug van weggevoerd in ons postseculiere tijdperk en er blijkt behoefte om in vragen over religie opgeleid te worden. Mensen worden in verschillende contexten geconfronteerd met vragen rond religie – vragen waar ze niet goed weg mee weten. Ze hebben dat nooit geleerd en zijn er ook bang voor. Gedachten die leven, zijn dat religieuze mensen mis-

schien zenuwachtig reageren als ze worden aangesproken op hun geloof, of dat de kans bestaat dat je op (lange) tenen trapt, goedgebedoeld iets verkeerd zegt of de grenzen van je professionele rol overschrijdt. In de complexiteit die de terugkeer van religie met zich meebrengt, probeert deze masteropleiding wat licht in de duisternis te brengen.'

Je zei net iets over goede en slechte religie. Heb je daar een beeld bij?

'Dat is ingewikkelde materie. In sterk geseculariseerde landen (zoals Nederland) zie je dat goede religie geassocieerd wordt met geïnterioriseerde religie, dus met religie die zich aan de binnenkant afspeelt en geïndividualiseerd en gespiritualiseerd is. Er is niet zelden argwaan ten opzichte van religie die zich meer aan de buitenkant afspeelt, die sterker geritualiseerd is en zichtbaar en tastbaar is.

Conflicten tussen mensen die anders geloven en praktiseren, gaan niet zo vaak over wát mensen geloven. Het gaat vooral schuren wanneer mensen met een eerder gespiritualiseerd religiebegrip geconfronteerd worden met mensen die juist veel belang hechten aan de buitenkant van religie; met

mensen die, zeg maar, te gehecht zijn aan de uitwendigheden van religie. Die uiterlijke kenmerken dragen of die misschien te veel op gezette tijden moeten bidden. Dat kan anderen zenuwachtig maken. Die zien misschien te veel commitment, te weinig nuance of te weinig relativiseringsvermogen. De vraag die dan opkomt is: zijn die mensen wel in staat tot dialoog en openheid?’

We kijken hermeneutisch naar onze vooronderstellingen en op welke wijze die ons parten spelen

Goede religie is maatschappelijk gezien dus religie die je kunt relativeren.

‘Inderdaad. En het is vooral religie waarmee je niet te koop loopt. In zekere zin is dat een protestantse opvatting van religie. Vanuit dat perspectief worden tradities waarbij het wél belangrijk is hoe je er uitziet en waarbij zichtbare rituele momenten een rol spelen, soms al snel als een beetje verdacht gezien.’

Die kijk op goede religie staat dialoog in de weg?

‘Nee, niet noodzakelijk. Maar je moet daar wel kritisch over nadenken, want deze visie is historisch gegroeid en doet geen recht aan de complexe realiteit van een geloof. Er is immers geen een-op-relatie tussen zichtbare, tastbare, rituele religie en geslotenheid en/of onverdraagzaamheid. Omgekeerd kunnen mensen met een geïnterioriseerd religiebegrip soms heel onverdraagzaam zijn naar mensen die een andere religiebeleving hebben.

Wanneer je dat niet meeneemt in je onderwijs, in je kritisch reflecteren op wat je vooronderstellingen zijn, dan gaat het in de weg zitten. Iedereen die “mee in het bad gaat” moet bereid zijn om te kijken naar de vraag: wat zijn mijn veronderstel-

lingen, vanwaar komen die en wat zijn de blinde vlekken die daar eventueel uit resulteren? Iedereen heeft namelijk zulke veronderstellingen en blinde vlekken. In Nederland wordt de gedachte dat er onderscheid is tussen goede en slechte religie zelden bevraagd.

Mogelijk zie ik de veronderstellingen hier in Nederland beter, doordat ik een relatieve buitenstaander ben: zowel Vlaming als katholiek. Misschien ben ik meer gevoelig voor de veronderstellingen die hier liggen: je ziet immers minder snel je eigen *bias* en sneller die van een ander.’

Vanuit deze gedachte is de link met Emoena duidelijk. Wat betekent het en waarom die naam?

‘Emoena is een term die gebruikt wordt in de verschillende abrahamitische tradities, in houdt verband met vertrouwen. De oorsprong ligt bij Pauline Bebe, de eerste vrouwelijke rabbijn in het Frankrijk van na de Tweede Wereldoorlog. Zij startte een interlevensbeschouwelijk leiderschapsprogramma naar aanleiding van de aanslagen op de redactie van *Charlie Hebdo* en het Bataclantheater.

Hoewel die aanslagen de directe aanleiding waren, had zij al veel langer het idee had dat er in Frankrijk behoefte was aan een platform waar leiders met verschillende religieuze achtergrond kunnen samenkomen om fundamentele uitdagingen samen te bespreken en daarin ook kunnen worden opgeleid. Tot dan toe was daar echter weinig draagvlak voor – door de aanslagen kwam dat er wel. Belangrijk om te vermelden is evenwel dat Emoena geen programma is dat past binnen deradicalisering. Dat wordt vaak gedacht, maar dat is het niet.’

Wat is het dan wel?

‘In onze samenleving zijn er zoveel uitdagingen rond samenleven, rond het opbouwen van gemeenschap en verbinding. Die uitdagingen vragen om leiderschap van mensen met een seculiere of religieuze ach-

tergrond die in staat zijn bruggen te bouwen tussen gemeenschappen en tussen tradities, die het sociale weefsel van de samenleving kunnen versterken. De uitdagingen zijn te groot om binnen de gemeenschappen afzonderlijk aan te pakken.

Je hebt daar mensen voor nodig die – geworteld in hun eigen traditie – ook de hand kunnen reiken naar andere tradities. Dat vraagt competenties, kennis, interlevensbeschouwelijke competenties en leiderschap. De meeste seculiere en levensbeschouwelijke leiders zijn sterk opgeleid binnen de eigen traditie. Emoena, een achttiendaags programma, staat voor een versterking van die competenties – ook buiten de eigen traditie.’

En hoe loopt dat?

‘Schitterend! In het kader van Emoena brengen we mensen samen om hun kennis, interlevensbeschouwelijke competenties en leiderschapsvaardigheden te versterken. Enerzijds is er input uit de academie, anderzijds is er inbreng van religieuze leiders die hun expertise inbrengen. Dat alles in een combinatie van hoor- en werkcolleges. In die werkcolleges gaat het altijd over de vraag: wat zouden jullie doen? Bijvoorbeeld: er is een ramp gebeurd en jullie zijn als team aangesteld om een interlevensbeschouwelijk ritueel te ontwerpen dat hoop of troost geeft, zowel voor religieuze als ongelovige of ongebonden, seculiere mensen. Hoe ga je dat doen en waar loop je dan tegenaan? We geven dus concrete opdrachten en zorgen ervoor dat daarop gereflecteerd wordt.

Ikzelf vind het een uniek programma: het is naar mijn idee voor het eerst dat er een langer programma is waarin mensen samengebracht worden uit zeer diverse – levensbeschouwelijk en professioneel – achtergrond, leeftijd en gender. Rabbijnen, imams, pandits, schoolleiders, docenten, geestelijk verzorgers, ambtenaren, kunstenaars en sociaal werkers nemen deel aan het programma – een dwarsdoorsnede van de samenleving. Ze gaan samen aan de

Howard Aidan, chaplains team van Heathrow Airport

Het is niet onze taak om spiritualiteit of godsdienst te promoten, zeg ik altijd tegen ‘mijn’ chaplains. Dat hoeft helemaal niet. We zijn hier gewoon, omdat mensen nu eenmaal spirituele wezens zijn die soms een luisterend oor of een helpende hand nodig hebben, terwijl ze de luchthaven passeren. Hoe we dat samen doen, als een echt divers team, dat leer ik bij Emoena.

slag met zeer gecompliceerde thema’s, van beeldvorming rond religie en geweld tot de vraag hoe je omgaat met heilige teksten, oude en nieuwe rituelen. Maar ook discriminatie en intolerantie, klimaatverandering, kunst en religie en gender en religie komen aan bod.

Rond al die thema’s krijgen de deelnemers goede input en de vraag: wat nu? Hoe gaan we daarmee om? Gedurende het hele programma oefenen de deelnemers dialoog- en gespreksvaardigheden, evenals het steeds meer leiding nemen op het gebied van levensbeschouwelijke diversiteit.’

Hebben alle deelnemers een religieuze achtergrond?

‘Nee, zeker niet. Ik vind het belangrijk om te benadrukken dat er binnen de groep grote diversiteit is, met moslims, joden, boeddhisten, hindoes, bahai en christenen, en daarbinnen interne pluraliteit. Daarnaast is er een heel aantal dat zichzelf identificeert als seculier, bijvoorbeeld omdat ze voor de overheid werken. Verder een aantal meervoudig gebonden deelnemers, die uit verschillende hoeken inspiratie halen. En ten slotte zijn er deelnemers die zichzelf zien als ongebonden: humanisten en atheïsten. Het is dus een gemengde groep, dertig personen groot.’

In het ziekenhuis kom ik als geestelijk verzorger al de mensen die jij opnoemt tegen. Maar de grootste groep heeft toch een individuele levensbeschouwing of zeggen er helemaal niet mee bezig te zijn. Zijn er in

jouw groep mensen die op die manier naar de dingen kijken, dus niet gearticuleerd?

‘Binnen Emoena gaan we ervan uit dat iedereen vanuit meerdere perspectieven of bronnen spreekt. Moslim zijn in Nederland is iets heel anders dan moslim zijn in Indonesië. Voor ons is belangrijk dat mensen reflecteren op de context van waaruit ze spreken. Het kan bijvoorbeeld zijn dat mensen die zichzelf als ongebonden zien, dat verwarren met neutraal zijn. Maar zelfs als je ongebonden bent is je hele zijn, je hele lichaam getekend door familietradities, door het feit dat je Nederland woont, door migratie of door het feit dat je er echt diep van overtuigd bent dat er geen God is. Iedereen, ongeacht zijn achtergrond, moet daarom gaan reflecteren op de vraag: van waaruit spreek ik en hoe bepaalt dat mijn blik op de wereld en op de andere deelnemers?’

De toekomstige geestelijk verzorgers krijgen een goede training in ‘interfaith competencies’

En die bereidheid is er?

‘Alle deelnemers werken met een online-leerplatform, waarbinnen ze aan de slag kunnen (en moeten) met vragen en thema’s en reflecties op wat er tijdens de bijeenkomsten gebeurt. De deelnemers worden dus ook persoonlijk begeleid bij hun ontwikkeling. Daarnaast werken de deelnemers samen aan een concreet eindproduct. Een voorbeeld is een groep die werkt aan een multireligieus gebedenboek. Een andere groep is bezig met het organiseren van een multilevensbeschouwelijke inleefdag in het onderwijs, of men bouwt aan een kennisplatform voor de zorg. Er is een groep die rond muziek werkt en een andere met de klimaatverandering als thema.’

Je zegt: het programma is niet bedoeld om te deradicaliseren. Hoe zie je de concrete

resultaten dan wel voor je? Hoe komt die ontevreden burger, de kaaskop uit Amsterdam Nieuw-West die zijn trappenhuis deelt met vijf moslimfamilies en daar elke dag mee moet omgaan, in aanraking met dit programma? Wat heeft hij eraan, hoe komt dat bij elkaar?

‘We hebben deelnemers geselecteerd die al een professionele rol hebben in een bepaalde context. Mensen dus, die impact kunnen hebben in hun gemeenschap, hun school, wijk, moskee of kerk. We gaan daar niet de hele Nederlandse samenleving mee veranderen, maar je merkt uit de reflectieverslagen wel dat wat zij hier leren verschil maakt en dat deelnemers dit reeds vertalen naar hun wijk, gemeenschap, school of ziekenhuis. Ze zeggen: ik preek anders, ik zoek meer contact in de wijk. Verder onderzoek – waar we inmiddels ook fondsen voor hebben – moet uitwijzen hoe dit soort leiderschapsprogramma’s werken en wat de impact ervan is.’

Welke impact zou je wensen?

‘Dat zouden drie effecten moeten zijn. Ten eerste: versterken van levensbeschouwelijke geletterdheid, met kennis over tradities in Nederland. We werken daarnaast aan het versterken van levensbeschouwelijke competenties, versterken van dialoogvaardigheden, gespreksvaardigheden en het je kunnen verplaatsen in de ander. Hoe doe je dat? Dat gebeurt niet alleen verbaal, maar ook door middel van een lichamelijke aanpak, door bibliodrama en participatie in rituelen. En ten slotte: versterken van leiderschapskwaliteiten. Ben je in staat anderen mee te nemen in je verhaal?’

De lezers van dit tijdschrift, geestelijk verzorgers, hebben vaak het idee zij al multireligieus vaardig zijn. Elke dag bouwen zij de bruggen waar jij over spreekt. Wat kan een geestelijk verzorger in deze training nog leren?

‘De toekomstige geestelijk verzorgers die nu worden opgeleid aan bijvoorbeeld deze faculteit of aan de Universiteit voor Humanistiek, krijgen een goed doorgedre-

ven training in *interfaith competencies*. Maar veel geestelijk verzorgers in het werkveld kunnen deze competenties nog versterken. Geestelijk verzorgers die nu deelnemen geven dat ook terug: hoe ga je bijvoorbeeld het gesprek aan over een gevoelig thema als gender, met iemand die daar heel anders in staat? Hoe vermijd je – belangrijk voor geestelijk verzorgers en leerkrachten – dat als er een spanning of een conflict is, je dat niet meteen betreft op religie? Dat je meteen zegt: die denkt zo, want hij is moslim of boeddhist.

Geestelijk verzorgers die nu aan het programma meedoen, hebben sterk de neiging om situaties “open te trekken” en verder te kijken dan de persoon zelf. Zij hebben in dit opzicht een eigen bijdrage aan het programma. Als het gaat om wat er voor geestelijk verzorgers in zit – is het bovendien zo, dat de context zoals je die hier in Amsterdam tegenkomt niet automatisch geldt voor heel Nederland. Veel geestelijk verzorgers staan wat dit betreft nog aan het begin.’

De oplossing voor werken in een multireligieuze context is in Nederland vaak: we stellen een geestelijk verzorger aan voor iedere kleur. Bij defensie en justitie is dat zelfs regel. Ook in het ziekenhuis zie je dat: moslim-geestelijk verzorgers voor moslimpatiënten. Wat vind je daarvan?

‘Feit is dat we vandaag de dag allemaal werken in een interlevensbeschouwelijke context. De spanning ontstaat vaak wanneer de vraag opkomt wat je wel en niet samen kunt doen. Een van de spannende momenten in Emoena gaat over het deelnemen aan elkaars rituelen. Als iemand zegt: “Ik kan hier niet bij aansluiten, ik kan niet deelnemen aan jouw ritueel.” Wat betekent dat? Dat komt vaak hard binnen bij mensen. Je trekt een muur op, je sluit hen buiten.

Het antwoord daarop kan zijn: moeten we altijd alles samen doen? Mogen we ook anders zijn? Kunnen we kijken naar wat we wél samen kunnen doen? Belangrijk is dan deze vragen rustig met elkaar te kunnen

Petra ter Berg, geestelijk verzorger te Rotterdam

Ik werk in een gezondheidscentrum in Rotterdam als geestelijk verzorger samen met een katholiek en een moslim. Maar over wat het geloof voor ons persoonlijk betekent, spreken wij eigenlijk niet met elkaar. Het bij Emoena kunnen werken aan een gezamenlijk project en het kunnen ervaren van de gastvrijheid van de mens van een andere religie voelt voor mij als een groot geschenk. Ik heb kunnen luisteren naar wat hindoes, boeddhisten, bahai, moslims, christenen en humanisten inspireert. Ik heb hen in het diepste zingevingsgebied van hun levensverhaal kunnen ontmoeten en ik kan hen liefhebben.

bespreken, grenzen te kunnen verschuiven en kansen te kunnen zien, in plaats van onmogelijkheden. Waarom zijn grenzen zo pijnlijk? Waarom leg je die grens aan? Laat zulke vragen aan de orde komen en leer er mee om te gaan.

Een mooi voorbeeld van hoe daarmee geoefend wordt, is een dag die we hebben gehad op het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het onderwerp was religie in de publieke ruimte. Ambtenaren hadden gevraagd of ze voor die dag mochten aanschuiven bij het programma van Emoena. Het werd een pittig en boeiend gesprek. Er werd gesproken over de vrijheid van meningsuiting, over godsdienstvrijheid, over diepgewortelde vooronderstellingen over wat wel en niet getolereerd kan worden in Nederland en wat dat doet met minderheden. Wat doet het met je, als je altijd de uitzondering bent? Wat doet het, als je er altijd op aangesproken wordt dat je er als moslim anders uitziet dan de norm?

Het was zowel voor de ambtenaren als voor de deelnemers uit Emoena een stevige oefening in verschillende perspectieven: in gesprek met mensen met wie je bijna nooit praat.’

Drs. E. Bras is geestelijk verzorger bij Amsterdam UMC en redactielid van dit tijdschrift. E-mail: e.bras@amsterdamumc.nl.